

ҒТАХР 18.49.09

Т.О. Ізім¹

¹Қазақ ұлттық хореография академиясы
(Астана, Қазақстан)

МЕМЛЕКЕТТІК “АЛТЫНАЙ” БИ АНСАМБЛІНІҢ ҚАЗАҚСТАН ХОРЕОГРАФИЯ ӨНЕРІНДЕГІ ОРНЫ

Аннотация

Бұл мақалада мемлекеттік “Алтынай” би ансамблінің Қазақстан хореография өнеріндегі орны және қазақ халық биін насихаттауға қосқан үлесі қарастырылған. “Алтынай” би ансамблінің шығармашылық бағыттағы ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан халық билерін жанғырту жолдары, қазақ халық биі өнерінің даму белестерінің өзіндік ерекшеліктері, сондай-ақ, ансамбльдің республика мәдениетіне тың құбылыс болып енуі зерттеледі.

Тірек сөздер: би ансамблі, хореография, өнер, халық биі, композиция, жаңғырту жолдары, репертуар.

Т.О. Ізім¹

¹Казахская национальная академия хореографии
(Астана, Казахстан)

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО АНСАМБЛЯ «АЛТЫНАЙ» В КАЗАХСТАНСКОМ ХОРЕОГРАФИЧЕСКОМ ИСКУССТВЕ

Аннотация

В статье рассмотрена роль республиканского ансамбля «Алтынай», его роль и место в популяризации казахского народного танца в хореографическом искусстве Казахстана. В творческой деятельности ансамбля «Алтынай» показаны пути модернизации казахского народного танца, передающегося из поколения в поколение, а также особенности творческого развития ансамбля. Модернизация казахского народного танца позволила ансамблю «Алтынай» претендовать на особый статус в культуре Казахстана

Ключевые слова: ансамбль танца, хореография, искусство, народный танец, композиция, модернизация, репертуар.

Т.О. Izim¹

¹Kazakh National Academy of Choreography
(Astana, Kazakhstan)

ROLE OF THE STATE ENSEMBLE "ALTYNAY" IN CHOREOGRAPHIC ART OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article considers the role of the national ensemble "Altynay", its role and place in the popularization of the Kazakh folk dance choreography in Kazakhstan. The creative activity of "Altynay" ensemble shows the path of modernization of the Kazakh folk dance, handed down from generation to generation, as well as features of the creative development of the ensemble. Kazakh folk dance ensemble modernization allowed "Altynay" to claim to special status in the culture of Kazakhstan

Keywords: *Dance Ensemble, choreography, art, folk dance, song, modernization, repertoire.*

Қазақстан кәсіби өнерінің дамуында алғашқы драма театрының, алғашқы музыкалық театрдың тағы да көптеген алғашқы өнер ұжымдарының ашылуының өзі үлкен құбылыс болғаны белгілі.

XX ғасырдың 70-80 жылдары елімізде халық шаруашылығының әр түрлі саласында, оған қоса мәдениет пен өнер саласындағы қол жеткізген ірі жетістіктерінің бірі ретінде хореография өнерінің кең құлаш жая бастаған кезеңі болатын.

1985 жылы Алматы облыстық атқару комитетінің қолдауымен, Облыстық мәдениет басқармасының қаулысымен республикада алғашқы кәсіби фольклорлық би ансамблінің құрылуы осы кезеңнің бір жаңалығы болды. 1985 жылы Алматы хореография училищесін бітірген түлектерден құрылған бұл ансамбльдің алдына қазақ халық биін насихаттау негізгі мақсат етіп қойылды.

“Бастау” атты хореографиялық композицияға “Сайыс”, “Бақсы ойыны”, “Жезтырнақ”, “Қылышпан” билері кірді. Әрі бұл билердің барлығы көне халық күйлеріне қойылды. Ел ішіндегі өнерді шығармашылықпен пайдалана отырып, халқымыздың көне мәдени мұраларын жаңғыртудан туған “Келіншек”, “Жар-жар”, “Қоштасу” билері нағыз салт-дәстүрлік билер болды. “Бақсы ойыны” биін сахналау көне дәуірдің көзі іспеттес қимыл-әрекеттерді елестету арқылы ансамбль репертуарын осындай ұлттық-халықтық шығармаларға бұруға негіз болды.

Халық арасында сақталып қалған көне билерді қалпына келтіріп, ансамбльдің репертуарына енгізуде Д. Әбіровтің “Ұтыс биі” мен О.Всеволодская-Голушкевичтің “Буын биінің” сахна төрінен орын алуы заңды құбылыс еді.

Халық биін насихаттауда барлық саналы өмірін сарп еткен белгілі балетмейстер И. Моисеев өз ансамблі туралы: «Ансамбльдің алғашқы бағдарламасы халық арасында қалыптасқан салт-сананы көрсетуге арналды десе болады. Біздің міндет сол халық арасында сақталған қарапайым билерді композициялық тұрғыдан жетілдіріп, би өрнектерінде кейбір қимылдарды күрделендіре түсу болды», - деген болатын [1, 130 б.]. «Алтынай» би ансамблінің шығармашылық бағыты да ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан көненің көзіндей болған азды-көпті қимылдарды жетілдіре отырып, уақыт талабына сай сахналау жолымен басталды. Фольклорлық мәліметтерге сүйене отырып, оны қайта өңдеп, ой елегінен өткізіп

халықтық-сахналық билерде көркем образдар жасады. Дегенмен, таза этнография сахналық өнердің барлық сұранысын қанағаттандыра алмайтынын да естен шығарған жоқ. Өнердің қандай да түрі болмасын дамуы жағынан алғанда фольклорлық, этнографиялық және халықтық өнер аясымен шектелуі мүмкін емес. Дәуір тынысына, өмір талабына ілесіп отыру, көрермен қауымның мәдени-эстетикалық талғамынан шығу өнер ұжымынан үлкен шығармашылық ізденістерді, көркемдік жинақылықты талап ететіні белгілі. Демек, сахна өнері халық өнерінің жалаң көшірмесі емес, ол өнер адамдарының шығармашылық бірлестігінен туындайтын ерекше өнер түрі. Сондықтан, әр бидің музыкасын тыңдап, талдаудан басталатын еңбек сахналық киім үлгісінің қандай болуы керектігін бекітумен тамамдалатын. Мұражайдағы түпнұсқасын сақтай отырып, киім үлгілерін бишінің денесіне шақ, қимыл-қозғалысы мен мінез-құлықтырына сай етіп арнайы тіккізіліп отырылды.

Сахнада орындалатын бидің астарын ашу, мағынасын жеткізу үшін қажетті компоненттермен қатар бишілерден көп ізденіс, мол тер төгуді қажет ететіні белгілі. Биші өзінің ғажайып қимылдары арқылы әрбір биін ерекше көріктендіріп, түрлендіріп тұрады. Бишінің мүлтіксіз жасаған көркем де мәнерлі қимылдары көрермен ойынан дәл шығып, көркемдік әлемімен ұласып жатуы қажет. Міне, осы жолда кәсіби сахнаға енді ғана шыққалы тұрған жастармен көп жұмыс істеу қажеттілігі негізгі мақсат болды.

Сахна дегеніңіз рентген сәулесіндей, талбойыңыздағы жасандылықты бірден әшкерелейді. Олай болса орындалатын көркем шығарманың мәні тек қимыл-қозғалыс емес, музыкаға байланысты туындайтын әрекет екенін ұғындыра жұмыс істеу де алға қойған мақсаттардың бірі болатын. Тыңнан жол салып қазақ халық би өнерін жаңаша өрбіту үшін репертуарын ешкім осы уақытқа дейін билей қоймаған билермен толықтырды. Қазақ би өнерінің осынша байлығы бар екенін білмей өскен ұрпақ үшін, оның сан түрлі ою-өрнегі мен қимыл-қозғалысының бай түрлерін көру, жас буын үшін жаңалық ашқандай көрінгені анық.

«Қазақтың ескі салты мен ойын жиындағы өлең сауықтың барлығы ән мен өлеңді аралас жүргізетін, сондықтан ел театры қалың елдің өмірімен шын жанасамын десе, ескінің суретін толық пішінді қылып құруға міндетті екені даусыз», - деген М. Әуезов [2]. Драма тарихын зерттеген Ә. Тәжібаев: «Драматургия халық поэзиясы мен салт жырлары және эпостан кірген драмалық элементтер ұлт театрына да ғажайып негіз болған», - деп көрсеткен болатын [3]. Осы театр өнеріне қатысты айтылған «Жар-жар»,

«Қоштасу», «Беташар» сияқты халықтың салт-дәстүрлері ансамбль репертуарынан орын алу арқылы халық билерінің де керемет үлгілеріне айналды.

Би ансамблінің болмысы, оның шығармашылық еңбегі балетмейстерлердің өнерінің деңгейіне тікелей байланысты екені белгілі. Осыны түсінген филармония басшылары, еліміздің белгілі өнер қайраткерлері Ш. Жиенқұлованы, Д. Әбіровті шақырып ел мұрасына айналған билерін ансамбль репертуарына енгізу арқылы, жас өнер ұжымының сахналық шеберлігінің өсуіне ерекше ықпал етті.

Бүгінгі күні Ш.Жиенқұлованың осы ансамбльге арнап қойған, “Айжан қыз”, “Қазақ вальсі”, Ә.Ысмайловтың “Құсбегі-дауылпаз”, Д. Әбіровтің “Қоштасу”, “Алтынай”, “Балбырауын” О.Всеволодская-Голушкевичтің “Кербез би”, “Киіз басу” билері тек қана ансамбль репертуарында қалмай жер-жерде оқу бағдарламаларына енгізіліп жүр.

Бұл ансамбльдің үлкен өнер ұжымы санатына қосылуына аянбай еңбек еткен жанның бірі Мәскеу қаласындағы МХАТ-тың жанындағы К.С.Станиславский және В.И.Немирович-Данченко атындағы училищесінің (ЖОО) оқытушы-балетмейстері Ольга Всеволодовна Всеволодская-Голушкевич болды.

Бұрын-соңды мұндай батылдықымен сахнаға шықпаған билер өз тақырыбымен ерекшеленді. “Бақсы ойыны”, “Сайыс”, “Жезтырнақ”, “Алқақотан” билері алғашында өзіміздің балетмейстерлер тарапынан үлкен сынға алынып, қызу пікір талас туғызды. Олар осы билердің көркемдік-идеялық сырына үңілгені келмеді. Бұл билердің сюжеті фольклордың түп негізінен алынып сахналанғанын ескергеннен туған сын болды. Сырттан келген адамның осыншама кең ауқымды тақырыптар маңында көркем шығарма жасауы да Қазақстан балетмейстерлеріне онша ұнай қоймағаны да белгілі.

Қазақстан хореография өнерін зерттеуші Г.Жұмасейітова: “Балет спектаклінің либреттосын жазғанда би арқылы іске асатын сюжеті, драматургиялық әрекеті болуы керектігі есте ұсталуы міндетті”,—деп көрсетті [4]. Бұл ойдың халықтық-сахналық би қойылымдарына да қатысы бары белгілі. Сондықтан қандай да бір би қойылмасын әуелі оның сюжетін табу керек. Ал, жоғарыда аталған билердің сюжеті анық та айқын болатын. “Бастау” хореографиялық композициясындағы билердің сюжеттік негізін тастағы суреттер мен аңыздар құрады.

“Алтынай” би ансамблінің алдына қойған мақсаты да ертедегі билерді қалпына келтіріп, бүгінгі күннің сұранысына, талабына сай көркемдік шығарма деңгейіне көтеру болды. Тырнақтап жинаған әр қимылды өз орнында пайдаланғанда ғана халыққа жақын билер туатынын жақсы түсінген О.В.Всеволодская-Голушкевич қазақ халқының әдет-ғұрпын, салт-санасын, тарихын өте мұқият зерттей жүріп осы композицияны қойды. Композициядағы “Сайыс”, “Қылышпан” билері аты айтып тұрғандай біріншісінде екі жігіттің сайысын көрсетсе, екінші биде қылышын сермей жауға шапқан қыпшақ қызын суреттейді.

Халықтың көркемдік ойының эстетикалық көзқарасымен тығыз байланыста болуы табиғи құбылыс. Сондықтан да қазақ халқы ар-намысты, ізгілікті, ерлік пен адамгершілік қасиеттерді өмірінің негізі деп білген. Міне, осы “Сайыс” биінде жігіттік намысты қорғайтын жігерлілік, осы жолда қыз үшін айқасқа түсе алатын батылдық сипат береді.

Қазақ халқының батырлық жырларымен таныс адам, әйелдер мен қыздардың да ерлермен бірдей қолына қару ұстап, өз жұртын сыртқы жаулардан қорғағанын білетін болар. Халық жырлары мен аңыздарында тек қыздардың сұлулығы, ақылдылығы, жарға адалдығы ғана қастерленіп қоймайды, олардың батырлығы мен батылдығы да жоғары бағаланған.

Осы тақырыптағы “Қылышпан” биіндегі қыпшақ қызы жыр-дастандардан алынып жинақталған образ. Елін шапқыншы жаудан қорғайтын жауынгер батыр қыздың биі - көрерменін сендіретін шапшаң-шалт қимылды әсем бейнелі би дәрежесіне көтерілді.

Осы қойылымдар арқылы би өнерінің қимыл поэзиясы деңгейіне көтерілгенін көреміз. Бәрінен бұрын көрерменді тәнті еткен осы күрделі билердің әсемдігі – сюжет барысындағы психологиялық иірімдері, бидің әрбір элементінің белгілі бір мағынаға бағындырылуы. Балетмейстер мен бишілер осы образдарды сәтті шығара білген. Өнердің эстетикалық күші, би құдыреті дегеннің не екенін көрермен дәл осы сәтте өзгеше би қойылымдарын тамашалай отырып қапысыз түсінері хақ.

“Бақсы ойыны” биі – кеш мезгілінде от маңында жиналған бақсылардың қимыл әрекетін суреттейді. Бұл би өзінің ырғақтық күрделілігімен ерекшеленді. Ішкі тылсым күштің психологиялық шарықтауы музыкалық ырғақпен үндестік тауып шапшаңдығы үдеген сайын, қимылдар да қысқа әрі тез орындалады. Қимыл ширап шапшаңдаған сайын көрерменнің санасында бақсылардың нағыз экстаз күйіне енгені елестейді. Бидің аяғында шыр көбелек айналып келіп, бүкіл денесімен созыла қос қолын жоғары көтеріп,

кепшікті асатаяқпен бір соғып етпетінен құлайды. Осы бидің музыкалық сүйемелдеуіне бақсы сарындары алынды.

Әр халықтың би өнері оның өзге рухани қазыналарымен тығыз байланыста дамиды. Түпсіз қиялмен көкіректегі арман сонау алыс замандарда-ақ неше түрлі ғажайып ертегілер мен аңыздарды дүниеге әкелген. Ертегілерден біз халықтың болашақтан күткен үміті мен мақсатын аңғарамыз, қарапайым адамның күшіне сенген ізгі арманын көреміз. Олар талай ұрпақты батырлыққа, табиғаттың дүлей күштерінің алдында тізе бүкпеуге баулиды.

Композициядағы “Жезтырнақ” биі халық арасында жүрген аңызға сүйеніп қойылған. Белгілі ғалым С.Қасқабасов өзінің “Қазақтың халық прозасы” атты еңбегінде Ш.Уәлихановтың мына бір ойын келтіреді: “...жезтырнақ туралы хикая тек қазақ фольклорында ғана бар”, – делінген [5]. Міне, тек қазақ халқына ғана тән осы образ сахнаға би түрінде шықты. Әлдекімнің жезтырнаққа айналдырып жіберген сұлу қыз образы сомдалды.

Қазақ халқының ұғымындағы жезтырнақ адамның еркінен тыс дүлей күштердің арбауымен қорқынышты кейіпке түскен жап-жас сұлу қыз. Жезтырнақтарын сақылдатып, шашын жайып жіберген адам кейпіндегі бейне бір жағынан жауыздығын жария етсе, бір жағынан жақсылық ауылына енді қайта орала алмайтынын ойлап, өкінгендей.

Дегенмен, көңілдегі көрікті ойды әсерлі де әдемі қимыл-қозғалыс арқылы нанымды сөйлете білу кез-келген адамның қолынан келе бермейді. Кішкене ғана көрініс арқылы осы «Жезтырнақ» не болмаса «Сайыс» биіндегі жігіттер мен қыздар образдарын жасауда бишілердің көп тер төккені сөзсіз.

Шығармашылық процесте, би образдарын жасауда адамзаттың қиялы ғана негізгі күш болып келеді. Биші бидегі поэтикалық образдарды сомдау барысында шығармашылық қиялын өзінің сезімі арқылы жеткізеді. Осындай қиял болмаған жерде көркем өнер де туындамасы хақ. Бұл жөнінде өнер психологиясын зерттеуші Л.С.Выготский: “Өнер тек сезімнен туындамайды, ол шығармашылық бар жерде ғана туындайды”, – деген [6]. Олай болса, қиял – көркемдік құрал ретінде қызмет атқарғанын алуан түрлі өнер туындыларынан көреміз.

Мемлекеттік “Алтынай” би ансамблі ел ішіне халық биін насихаттап таратуда “Сайыс”, “Жезтырнақ”, “Бақсы ойыны”, “Алқакотан” тәрізді иірім-нақышы, ұлттық сипаты, бояу-бедері мол билермен қатар тұрмыс, салт-дәстүрлер тағылымына сай “Келіншек”, “Қоштасу”, “Құсбегі-дауылпаз” тәрізді билердің

көркемөнер ұжымдарының репертуарларында нық орын алуына ықпал етті.

Сахна өнері белестерінің даму деңгейі әртүрлі жағдайға байланысты болатыны баршаға аян. Әр кезеңдегі бағдарламалардың идеялық-көркемдік мазмұны мен тақырыбы биші мен балетмейстер өнерін репертуарға тікелей тәуелді ететіні белгілі. Осы тұрғыдан алғанда қазақ халық биі өнерінің даму белестерінің өзіндік ерекшеліктері бар екеніне көз жеткіздік. Ендігі міндет осындай қол жеткен табысты баянды ету қажеттігін түсініп білген жөн.

Ансамбль би өнерімізде ұлттық бастаулардың көзін ашып, қайта қалыптастыруда, тың ізденістер арқылы заңды эволюциялық өсу жолында өзіндік көркем сипатымен, өз шығармашылығымен Қазақстанның хореография өнеріне үлкен үлес қосты. 1970 жылдардан бастау алған фольклорлық өнердің дамуында, соның ішінде, би өнерінің ежелгі түрлерін қайта жаңғыртып сахнаға шығаруда “Алтынай” ансамблі республика мәдениетіне тың құбылыс болып енді.

XX ғасырдың 30 жылдары сахналық арнасы басталған би өнері, біраз тәжірибе жинақтаған және өзіндік дәстүрін қалыптастырған “Алтынай” ансамблінің шығармашылығының арқасында жаңа белеске көтерілді.

Әдебиеттер:

1. Луцкая Е. Жизнь в танце. – Москва, 1968. – 130 с.
2. Әуезов М. Шығармалар жинағы. Т.11. – Алматы: Жазушы, 1969.
3. Қазақ театрының тарихы. Т.1. – Алматы: Ғылым, 1975.
4. Жумасейтова Г. Страницы Казахского балета. – Астана: Елорда, 2001.
5. Қасқабасов С. Қазақтың халық прозасы. Алматы: Ғылым, 1984.
6. Выгодский Л. Психология искусства. – Москва: Искусство, 1987.

References:

1. Lutskaia E. *Zhizn' v tantse*. Moskva, 1968, 130 s. (In Russ.)
2. Auevov M. *Shygharmalar zhinaghy. T.11*. Almaty: Zhazushy, 1969 zh. (In Qazaq.)
3. *Qazaq teatrynyng tarikhy t.1*. Almaty: Ghylym, 1975 zh. (In Qazaq.)
4. Zhumaseitova G. *Stranitsy Kazakhskogo baleta*. Astana: Elorda, 2001 g. (In Russ.)
5. Qasqabasov S. *Qazkhatyn khalykh prozasy*. Almaty: Ghylym, 1984 zh. (In Qazaq.)
6. Vygodskii L. *Psikhologiya iskusstva*. Moskva: Iskusstvo, 1987 g. (In Russ.)